

Pleidooi voor profilering en positionering

Handboek Sociotherapie

Theorie en praktijk voor hulpverleners in het sociaal-agogisch werkveld

Denise de Weerd, Suzanne Slaa en Eelco Muste

Uitgeverij SWP, 2013, 340 blz, € 37,50

Een opvallend boek en een opvallende titel. De enthousiaste inleider, Nico van Tol, directeur cluster Social Work & Toegepaste Psychologie bij Hogeschool Leiden en daarvoor jarenlang zelf sociotherapeut, is blij en zelfs opgelucht dat er nu eindelijk een handboek is. Hij noemt het een leerboek en dat verklaart mogelijk ook de ondertitel. Sociale agogiek klinkt wat oubollig, maar op de hogescholen van Nederland is het een gangbare term. De positionering van dit boek moge duidelijk zijn; niet alleen bedoeld voor ons, lieden in de GGz, maar ook voor toekomstige sociotherapeuten. Van Tol pleit voor een combinatieopleiding van verpleegkunde en sociaal (ped)agogie om zo generalisten te kunnen opleiden voor de GGz, de forensische psychiatrie, kinder- en jeugdpsychiatrie, wijkteams en gehandicaptenzorg. Van Tol vindt dat de positionering en bruikbaarheid van de sociotherapie een ‘acade-

mische kwestie’ is. Hij schrijft dat de sociotherapeut altijd werkt in multidisciplinaire teams en dat het niet als losstaande functie kan worden gezien. Vervolgens geeft hij een beschrijving van het werk van de sociotherapeut *an sich*; het sociaal leren is de basis van wat de sociotherapeut aanbiedt. De inleiding begint met een citaat van Jongerius (1963) dat in de aankondiging van het boek al te lezen was op internet, LinkedIn en in reclamemails: ‘Het is prachtig, het lukt goed, we zijn enthousiast, maar we zouden graag weten wat we doen. Het lijkt een mooi begin van de academische discussie over de werking en positie van de sociotherapeuten, maar de schrijvers smoren dat direct in de kiem. Ze stellen dat ‘sociotherapie werkt, dat staat voor ons sociotherapeuten als een paal boven water. Dit gegeven is dan ook uitgangspunt van dit handboek.’(blz. 13). De auteurs willen met het boek enthousiasme uitdragen voor het

‘prachtige vak’. De sociotherapeut wordt neergezet als een duizendpoot, altijd aanwezig. Hij speelt een grote en vaak een ongeziene rol in de behandeling van cliënten. De sociotherapeut is als persoon meer betrokken bij de cliënt en dit vraagt soms veel. Ze kondigen in de inleiding al aan dat het boek somber gaat eindigen; het veld waarin de sociotherapeut kan werken krimpt in door de ambulantisering van de zorg. De schrijvers pleiten net als Van Tol voor profilering en professionalisering van de beroepsgroep.

Er is voor gekozen om aan het einde van elk hoofdstuk studieopdrachten en oefeningen te formuleren. Dit onderstreept nog meer dat het handboek ook echt een studieboek is.

Gezag, tucht en dressuur

Het eerste hoofdstuk is de inleiding in de sociotherapie. De schrijvers plaatsen het ontstaan van de sociotherapie in de context van de geschiedenis. Te beginnen bij de Grieken (Hippocrates), dan de Middeleeuwen, Renaissance en Verlichting. Het geeft een goed overzicht van hoe men in die tijden met psychische ziekten omging en vanuit welke visie. Vanaf de paragraaf over Pinel en zijn ‘morele therapie’ wordt het nog interessanter en lijviger. Daar waar de gekken eerst werden opgesloten en weggestopt komt er pas rond 1900 een professionalisering. Deze kenmerkt zich door de opkomt van de psychiatrie en neurologie, maar vooral ook door de opleiding en scholing van de verpleegkundigen. Er werden onder leiding van

Dr. Jacob van Deventer, directeur van Meerenberg, opleidingscriteria geformuleerd. In 1892 werden de eerste examens ‘krankzinnigenverpleging’ afgenomen. De eerste beroepsvereniging van de verpleegkundigen heette Nosokomos en daarmee lukte het de beroepsgroep om zich hard te maken voor meer scholing, betere werkomstandigheden en hogere lonen.

Het eerste boek over sociotherapie verscheen in 1954, geschreven door Carp, hoogleraar psychiatrie en grondlegger van de milieutherapie. De term sociotherapie kwam uit Frankrijk en werd in Nederland vertaald als ‘actieve aanpassingstherapie’. Het grootste doel van deze aanpassingstherapie was dat de patiënten zich inderdaad leerden aanpassen aan de gemeenschap. Men zag het als een soort heropvoeding met gebruikmaking van gezag, tucht en dressuur. Dit laatste middel wekt nieuwsgierigheid en roept op tot het (her)lezen van dit boek van Carp. Later werd de aanpak vanuit de aanpassingstherapie wat vriendelijker en ging het al meer over het ontwikkelen van de persoonlijkheid en het leren omgaan met anderen. In den beginne deed iedereen aan ‘sociotherapie’ en was het niet uitbesteed aan een specifieke beroepsgroep. Er wordt helaas niet uitgelegd waarom het in de jaren zeventig ineens wel toebedeeld werd aan de verpleging of de groeps werkers. Mogelijk dat het te maken heeft met de verdere professionalisering van de zorg. De Therapeutische Gemeenschappen werden omgevormd tot psychotherapeutische centra waar meer hiërarchisch werd gewerkt.

De interviews met oud-sociotherapeuten die tussen de teksten zijn gevoegd, maken de geschiedenis invoelbaar. Wat wij nu als grensoverschrijdend zien, werd toen therapeutisch uitgelegd. Het mee naar huis nemen van patiënten leek in die tijd vanzelfsprekend, zoals uit één van de interviews blijkt.

De definitie en het beroepsprofiel krijgen ook aandacht in dit eerste hoofdstuk. De vele visies en ideeën over wat sociotherapie is, worden goed duidelijk. De officiële definitie stamt uit 1993: ‘Sociotherapie is het methodisch hanteren van het leefmilieu van een groep cliënten, gericht op de behandeldoelen van deze groep – opgevat als middel om de behandeldoelen van de individuele cliënt te bereiken – binnen een functionele eenheid van doorgaans intramurale behandelingsituaties.’ (beroepsprofiel voor sociotherapeuten, Van Tol, 1993). De competenties binnen dit beroepsprofiel worden naast de competenties van de SPH’er en van de verpleegkundige gelegd. Het hoofdstuk eindigt zoals genoemd met (studie)opdrachten. Er wordt gevraagd een casus te bespreken en er is een opdracht over groepen en groepsdynamica.

Onmisbare interviews

Hoofdstuk twee heeft als titel: het werkterrein van de sociotherapeut. Het start met het beschrijven van de ontstaansgeschiedenis van het therapeutische milieu. We krijgen les in de verschillende vormen van een therapeutisch milieu, afgewisseld met casuïstiekbeschrijvingen. De schrijvers

introduceren het model van Samenhangend Behandelen. Afhankelijk van de doelgroep en de methode is er een kleine of grotere rol weggelegd voor de sociotherapeut. Het model wordt mooi uitgelegd aan de hand van uitgeschreven voorbeelden van milieus, wederom leuke interviews, voorbeelden van het speelveld aan de hand van regels en een voorbeeld van een cliënten-stafoverleg. Er wordt in dit hoofdstuk onderscheid gemaakt tussen eerstegraads-, tweede-graads- en derdegraadsstrategie. Het verschil wordt eigenlijk pas later duidelijk (en komt vervolgens niet meer terug in het boek). De auteurs maken hier onderscheid tussen de taak van de sociotherapeut in het milieu, in de groep en ten aanzien van het individu. Als laatste wordt de sociotherapeut als cognitief gedragstherapeutisch medewerker genoemd. De opdrachten aan het einde van dit hoofdstuk lijken op die van de cursus van de inleiding tot groepsdynamica.

Hoofdstuk drie gaat over de verdere positionering van de sociotherapie in Nederland. Omdat de gezondheidszorg en specifiek de geestelijke gezondheidszorg zo breed is opgezet in Nederland, zijn er overal sociotherapeuten aan het werk, maar die noemen we vaak niet zo. Door deze variëteit aan functieomschrijvingen is het moeilijk om de beroepsgroep te omvatten. De schrijvers laten weten dat ze vanwege de interviews van verschillende sociotherapeuten dit hoofdstuk hebben kunnen schrijven. Ze beginnen met het uitlichten van de multidisciplinaire richtlijnen (Trimbos) waarin de sociotherapie niet genoemd wordt. Deze

academische kwestie noemen ze wel en ze verwijzen de lezer naar de eindconclusie van het boek om te laten weten wat er van hun hypothese ‘sociotherapeutische interventies zijn onmisbaar binnen een multidisciplinair behandelaanbod voor cliënten met psychiatrische stoornissen’ (blz. 62) terecht komt. De meeste psychiatrische diagnoses komen langs. Maar ook de forensische psychiatrie, de jeugdpsychiatrie, verslavingsproblematiek en de multiculturele hulpverlening worden besproken. Het hoofdstuk is zeer educatief en eindigt met stellingen over genese van psychopathologie en het bespreken met elkaar van het werken met specifieke doelgroepen. De opzet van de opdrachten suggereert steeds meer dat het boek klassikaal gebruikt kan worden.

Eigen herstelrecept

Hoofdstuk vier, over de beroepshouding van de sociotherapeut, bouwt voort op wat er daarvoor al is geschreven over de geschiedenis, de context van de GGZ en het Samenhangend Behandelen. De schrijvers stellen al in het begin van het hoofdstuk: ‘Feitelijk gezien ben je zelf het enige instrument dat je hebt.’ De competenties worden daar los van gezien en beschreven. We krijgen een degelijke opsomming van de basis van het contact tussen mensen. Vanuit de literatuur worden thema’s als overdracht en tegenoverdracht, de vijf axioma’s van Watzlawick, congruentie, interpreteren en observeren beschreven en uitgelegd. De aanspreektoon is veranderd

van zakelijk algemeen naar de je-vorm. Daarna worden de competenties van de sociotherapeut uitgelegd in paragrafen over luisteren, observeren, interpreteren, confronteren, interveniëren, empathie, leiderschap, processen bewaken, conflict en crises hanteren. In deze paragrafen worden verschillende modellen aangehaald, voorbeelden gegeven et cetera. Te veel om op te noemen wat de sociotherapeut allemaal aan competenties moet en kan hebben. Het hoofdstuk eindigt met wat er mis kan gaan in de behandeling of begeleiding door de sociotherapeut. Deze drie pagina’s zijn toch wel wat weinig vergeleken met de dertig pagina’s met competenties. De schrijvers adviseren dan ook dat het hoofdstuk als een uitdaging gezien kan worden in ‘je carrière’. Ook maken de schrijvers, bewust of onbewust, een bocht om de academische kwestie heen wanneer ze stellen: iedere sociotherapeut ‘schrijft zijn eigen ‘herstelrecept’, dat door de jaren heen altijd bijgesteld kan worden.’ (blz. 117). Na zo’n vol hoofdstuk volgen vele studieopdrachten en oefeningen, zowel op kennisniveau als ervaringsgericht.

Gedesillusioneerd

Hoofdstuk 5 gaat over het werken in een multidisciplinair team. Het lijkt erop dat de schrijvers hun enthousiasme wat verliezen; ze beginnen met beschrijven wat samenwerken allemaal *niet* is en *niet* oplevert. Het gaat over ‘communicatiefouten’, over ondergewaardeerd worden als niet erkende beroepsgroep, over destructieve teampro-

cessen en opmerkingen als dat het simpel lijkt, maar ontzettend ingewikkeld is. Bij de paragraaf over splitting bemerk ik dat het gaat over de houding van de sociotherapeut. Het is dan de vraag waarom er specifiek een apart hoofdstuk gaat over het multidisciplinair team omdat men er vanuit gaat de sociotherapeut altijd multidisciplinair werkt.

Hoofdstuk 6 tot en met 10 zijn hoofdstukken met een therapeutisch kader. De cognitieve gedragstherapie, de schematherapie, de dialectische gedragstherapie, het sociaal competentiemodel en de mentalization-based treatment worden beschreven en opgeleukt met interviews. De therapeutische houding wordt per kader besproken en geeft wederom een mooi beeld over de degelijkheid van het boek en het hoge kennisniveau van de schrijvers over het veelzijdige vak van de sociotherapeut.

Hoofdstuk 11 gaat vervolgens over de keerzijde van het beroep. Thema's als agressie, pesten, suïcidaliteit of automutilatie hadden ook in een ander hoofdstuk beschreven kunnen worden. De onderwerpen onmacht, secundaire traumatisering, burn-out en het reddersyndroom hadden ook besproken kunnen worden in het hoofdstuk over de beroepshouding. Nu het een apart hoofdstuk is geworden, raak je als lezer ook wat gedesilluseerd over het prachtige vak waarover eerst gesproken werd.

Hoofdstuk 12 belooft dan de visie op de (sombere) toekomst van de sociotherapeut. Het hoofdstuk heet 'de sociotherapeut bekeken door andermans ogen' en bevat allerlei uitspraken over het vak, waaronder

een uitspraak van mijzelf. Men heeft het over 'draggers van het milieu', 'spin in het web', 'mediator'. Het werkgebied wordt omschreven als 'ondersteunend in het hier en nu' of 'ongestructureerde tijd'. Ook zijn er cliënten geïnterviewd en werd hen onder andere gevraagd om een taakomschrijving te geven van de sociotherapeut. Een Sanne, een Jeroen, een Ronald, ze geven hun mening over wat zij hebben gehad en beleefd aan de sociotherapie. Het geeft duidelijk aan hoe de rol van de sociotherapeut een diverse is en soms (nog) onduidelijk. De conclusie vanuit deze interviews is dat sociotherapie een mooi 'maar moeilijk' vakgebied is. We krijgen als uitsmijter nog een aantal tips aan hun collega's om het vak te kunnen volhouden.

Navolging gewenst

Het is erg jammer dat de schrijvers het niveau van enthousiasme over het vak niet tot het einde toe hebben volgehouden. Mijn idee is dat ze zo ongelofelijk compleet hebben willen zijn, dat het doel – het vak sociotherapie beschrijven, het aan de man brengen, het doceren en het levend houden als aparte discipline – voorbij geschoten is. Begrijp me niet verkeerd; het is een gedegen en voldoende professioneel boek. Maar vanwege de academische kwestie die niet beantwoord is, weten we nog steeds niet wat de sociotherapie nu daadwerkelijk voor een effect heeft. Net zo min als zestig jaar geleden, toen het eerste boek over sociotherapie verscheen. Voor mij maakt het overigens niets uit dat de discipline nog

net zo gevangen is; zolang het maar het cement blijft in het multidisciplinaire team. Ik hoop alleen dat sociotherapeuten nu, in navolging van dit prachtige handboek, meer zelf zullen gaan publiceren over hun vakgebied.

Anne-Marie Claassen